

Νότα Κούρου • Γιώργος Μπουρογιάννης

Ρυθμοί της Κυπριακής Κεραμικής

Σύντομη Επισκόπηση με βάση τη Συλλογή
του Αρχαιολογικού Μουσείου του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας
του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών

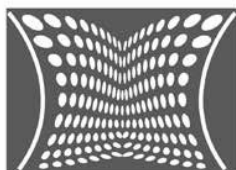
ΡΥΘΜΟΙ ΤΗΣ ΚΥΠΡΙΑΚΗΣ ΚΕΡΑΜΙΚΗΣ

Νότα Κούρου • Γιώργος Μπουρογιάννης

Ρυθμοί της Κυπριακής Κεραμικής

Σύντομη Επισκόπηση με βάση τη Συλλογή του Αρχαιολογικού
Μουσείου του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας
του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ
ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΥΠΡΟΥ

ΛΕΥΚΩΣΙΑ 2019

Copyright © 2019: *Νότα Κούρου, Γιώργος Μπουρογιάννης και Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κύπρου.*

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ

Εκδόσεις Liberal Books
Γράμμου 28, Ζωγράφου, 157 73 Αθήνα
Τηλ.: 210-64.50.048, Fax: 210-64.49.924
www.liberalbooks.gr, e-mail: liberalbks@gmail.com

Γλωσσική Επιμέλεια: *Νικόλαος Κ. Μινόπετρος*

ISBN: 978-9925-553-22-8

Όλα τα δικαιώματα ανήκουν στους ιδιοκτήτες του copyright και απαγορεύεται χωρίς τη γραπτή άδειά τους να αναπαραχθεί ολόκληρο το έργο ή μέρος του, με οποιοδήποτε μέσο.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος Γ. Παπασάββα	11
Πρόλογος Μ. Κωνσταντουδάκη-Κιτρομηλίδου	13
Πρόλογος Β. Καραγιώργη	15
Πρόλογος Δ. Χρίστου	17
Πρόλογος Π. Κιτρομηλίδη	19
Εισαγωγή	21
Συντομογραφίες	23

I. ΧΑΛΚΟΛΙΘΙΚΗ ΕΠΟΧΗ (3900-2500 π.Χ.)

Εισαγωγικά	25
Οι κεραμικοί ρυθμοί	26
Χ.Λ. 1. Ερυθρή επί Λευκού κεραμική (Red-on-White Ware) [κατ. 1-9]	26
Χ.Λ. 2. Ερυθρή Μονόχρωμη κεραμική (Red Monochrome Painted Ware) [αρ. κατ. 10]	31
Χ.Λ. 3. Ερυθροστιλβωτή κεραμική	32

II. ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΧΑΛΚΟΥ (2500-1050 π.Χ.)

II. 1. ΠΡΩΙΜΗ ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΧΑΛΚΟΥ (2500-1900 π.Χ.)	33
Εισαγωγικά	33
Οι κεραμικοί ρυθμοί	33
ΠΕΧ. 1. Ερυθροστιλβωτός Ρυθμός (Red Polished Ware) [αρ. κατ. 11-14]	34
ΠΕΧ. 2. Ερυθροστιλβωτός Κηλιδωτός Ρυθμός (Red Polished Mottled Ware) [αρ. κατ. 15-17]	38
ΠΕΧ. 3. Μελανοστεφής Ρυθμός (Red Polished black-topped Ware)	41
ΠΕΧ. 4. Ερυθροστιλβωτός Εγχάρακτος Ρυθμός (Red Polished Incised Ware) [αρ. κατ. 18-25]	42
ΠΕΧ. 5. Ερυθροστιλβωτός Ρυθμός με επίθετη διακόσμηση (Red Polished Ware with plastic decoration) [αρ. κατ. 26-27]	47
ΠΕΧ. 6. Μελανοστιλβωτός Ρυθμός (Black Polished Ware)	49
ΠΕΧ. 7. Λευκή Γραπτή ΙΑ και ΙΒ κεραμική της Πρωτοκυπριακής ΙΙΙ περιόδου (White Painted Ware)	50
II. 2. ΜΕΣΗ ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΧΑΛΚΟΥ (1900-1600 π.Χ.)	51
Εισαγωγικά	51
Οι κεραμικοί ρυθμοί	51

MEX. 1. Ερυθροστιλβωτός και Μελανοστιλβωτός ρυθμός (Red Polished and Black Polished Ware) [αρ. κατ. 28-30]	52
MEX. 2. Ερυθρόχριστη Κεραμική (Red Slip Ware [αρ. κατ. 31-33]	54
MEX. 3. Μελανόχριστη Κεραμική (Black Slip Ware) [αρ. κατ. 34]	57
MEX. 4. Ερυθρή επί Μελανού κεραμική (Red-on-Black Ware) [αρ. κατ. 35-36]	58
MEX. 5. Λευκός Γραπτός ρυθμός (White Painted Ware) [αρ. κατ. 37-41]	60
II. 3. ΥΣΤΕΡΗ ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΧΑΛΚΟΥ (1600-1050 π.Χ.)	67
Εισαγωγικά	67
Οι κεραμικοί ρυθμοί	68
YEX. 1. Δακτυλιόποδη κεραμική (Base Ring Ware) [αρ. κατ. 42-48]	68
YEX. 2. Λευκόχριστη Κεραμική (White Slip Ware) [(αρ. κατ. 49-53]	74
YEX. 3. Δίχρωμος τροχήλατος Ρυθμός (Bichrome Wheelmade Ware) [αρ. κατ. 54]	79
YEX. 4. Λευκός Αποξεσμένος Ρυθμός (Whited Shaven Ware) [αρ. κατ. 55]	79
YEX. 5. Ερυθρή Στιλπνή Τροχήλατη Κεραμική (Red Lustrous Wheelmade Ware) [αρ. κατ. 56] ...	81
YEX. 6. Μυκηναϊκά και απομιμήσεις τους [αρ. κατ. 57]	82

III. Η ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΣΙΔΗΡΟΥ

ΒΑΣΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ ΤΥΠΟΛΟΓΙΚΗΣ ΚΑΤΑΤΑΞΗΣ ΤΗΣ ΚΕΡΑΜΙΚΗΣ.....	85
III. 1. ΚΥΠΡΟ-ΓΕΩΜΕΤΡΙΚΗ ΕΠΟΧΗ (1050-750 π.Χ.)	87
Οι κεραμικοί ρυθμοί	87
ΚΓ. 1 Πρώιμος Λευκός Γραπτός Ρυθμός (Proto-White Painted Ware) και Λευκός Γραπτός Ρυθμός (White Painted Ware) [αρ. κατ. 58-68]	89
ΚΓ. 2. Ρυθμός Διχρωμίας (Bichrome Ware) [αρ. κατ. 69-74]	98
ΚΓ. 3. Μελανός επί Ερυθρού Ρυθμός (Black-on-Red Ware) [αρ. κατ. 75-76]	104
ΚΓ. 4. Μελανόχριστος ρυθμός (Black Slip Ware) [αρ. κατ. 77-79]	107
ΚΓ. 5. Ερυθρόχριστος ρυθμός (Red Slip Ware)	109
III. 2. ΚΥΠΡΟ-ΑΡΧΑΪΚΗ ΕΠΟΧΗ (750-480 π.Χ.)	110
Εισαγωγικά	110
Οι κεραμικοί ρυθμοί	110
ΚΑ. 1. Λευκός Γραπτός Ρυθμός (White Painted Ware) [αρ. κατ. 80-86]	112
ΚΑ. 2. Ακόσμητος Λευκός Ρυθμός (Plain White Ware) [αρ. κατ. 87]	119
ΚΑ. 3. Ρυθμός Διχρωμίας (Bichrome Ware) [αρ. κατ. 88-95]	120
ΚΑ. 4. Δίχρωμος Ερυθρός ρυθμός (Bichrome Red Ware) [αρ. κατ. 96-100]	126
ΚΑ. 5. Μελανός επί Ερυθρού ρυθμός (Black-on-Red) [αρ. κατ. 101-108]	132
ΚΑ. 6. Ερυθρόχριστος ρυθμός (Red Slip Ware) [αρ.κατ. 109-110]	139
ΚΑ. 7. Εισαγωγές από το Αιγαίο (Euboean Late Geometric) [αρ. κατ. 111]	141
III. 3. ΚΥΠΡΟ-ΚΛΑΣΙΚΗ ΕΠΟΧΗ (480-310 π.Χ.)	142
Εισαγωγικά	142

Οι κεραμικοί ρυθμοί	142
ΚΚ. 1. Ερυθρόχριστος Ρυθμός (Red Slip Ware) [αρ. κατ. 112-113]	143
ΚΚ. 2. Ρυθμός Ερυθράς Διχρωμίας ή Δίχρωμος Ερυθρός [Bichrome Red Ware]	144
ΚΚ. 3. Ακόσμητος Λευκός Ρυθμός (Plain White Ware)	144
ΚΚ. 4. Ακόσμητος Έντριπτος Ρυθμός (Stroke Polished Ware) [αρ. κατ. 114-115]	145
ΚΚ. 5. Εισαγωγές από το Αιγαίο [αρ. κατ. 116-117]	146
III. 4. ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ΕΠΟΧΗ (310-30 π.Χ.)	148
Εισαγωγικά	148
Οι κεραμικοί ρυθμοί	148
Λευκός Γραπτός ρυθμός (White Painted Ware) [αρ. κατ. 118]	149
Ερυθρόχριστος Ρυθμός (Red Slip Ware) [αρ. κατ. 119]	150
Ρυθμός Εμβαπτισμένου τύπου (Colour Coated Ware) [αρ. κατ. 120]	150
Μελαμβαφή και απομιμήσεις εισαγωγών από το Αιγαίο (Black Glazed Ware) [αρ. κατ. 121-123]	151
Ακόσμητος Λευκός ρυθμός (Plain White Ware) [αρ. κατ. 124-126]	153
Ιταλικός Ρυθμός [αρ. κατ. 127-129]	154
Terra Sigillata [αρ. κατ. 130]	156

IV. Η ΡΩΜΑΪΚΗ ΕΠΟΧΗ (30 π.Χ.- 330/395 μ.Χ.)

Εισαγωγικά	157
Οι κεραμικοί ρυθμοί	157
Μελαμβαφή (Black glazed) [αρ. κατ. 131]	158
Ερυθρόχριστη κεραμική (Red Slip Ware) [αρ. κατ. 132-133]	159
Terra Sigillata A και B [αρ. κατ. 134-135]	160
Χονδροειδής κεραμική (Common Ware) [αρ. κατ. 136]	161
Βιβλιογραφία	163
Χρονολογικός Πίνακας	172
Υπόμνημα	173
Χάρτης	174
Σχηματολόγιο	175

Πρόλογος Γιώργου Παπασάββα

Η συνεργασία ανάμεσα σε πανεπιστημιακά ιδρύματα δύο χωρών είναι πάντοτε ένας καλός οίονος για το μέλλον τους. Όταν αυτές οι χώρες είναι η Ελλάδα και η Κύπρος, τότε η συνεργασία αποκτά ιδιαίτερη βαρύτητα, λόγω των προφανών δεσμών ανάμεσά τους, που πρέπει να ενισχυθούν ακόμα περισσότερο στα ζωτικά πεδία της έρευνας και της εκπαίδευσης. Προϊόν μιας τέτοιας συνεργασίας και ένας τέτοιος καλός οίονος είναι και ο τόμος αυτός, που υπογράφεται από δύο ερευνητές συνδεδεμένους με το ΕΚΠΑ (Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο της Αθήνας), και δημοσιεύεται από τις Πανεπιστημιακές Εκδόσεις του Πανεπιστημίου Κύπρου.

Οι συγγραφείς του έργου αυτού αποτέλεσαν εξαρχής μια εγγύηση για την ποιότητα και την εγκυρότητά του. Η Ομότιμη Καθηγήτρια του Πανεπιστημίου Αθηνών (και εκλεγμένη Επίτιμη Διδάκτωρ του Πανεπιστημίου Κύπρου), γνωρίζει σε βάθος, και όσο ελάχιστοι στην Ελλάδα, την αρχαιολογία της Κύπρου, και έχει με το έργο της συμβάλει σε πολύ μεγάλο βαθμό στην καταγραφή και την ερμηνεία των επαφών του νησιού με τον χώρο του Αιγαίου, επισημαίνοντας ομοιότητες και διαφορές. Ο Γιώργος Μπουρογιάννης, μαθητής της Νότας Κούρου, είναι ασφαλώς ένας από τους πιο δραστήριους και ήδη καταξιωμένους, νέους αρχαιολόγους, που βλέπουν με μια νέα ματιά τις εμπορικές και κοινωνικές σχέσεις που κατά καιρούς αναπτύχθηκαν ανάμεσα στους πολιτισμούς της Μεσογείου. Η σύνδεση των δύο αυτών επιστημόνων με τις Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κύπρου είναι από μόνη της κέρδος.

Το βιβλίο αυτό δεν αποσκοπεί μόνο στην δημοσίευση της Συλλογής Κυπριακής κεραμικής του Πανεπιστημίου Αθηνών, από μόνο του ένα σημαντικό έργο, αλλά δίνει την αφορμή για μια συνολική θεώρηση της κεραμικής του νησιού, των τύπων, των χρήσεων και της εξέλιξής τους, παρακολουθώντας την συστηματικά από την Προϊστορία έως και τους Ρωμαϊκούς χρόνους. Για τον λόγο αυτόν, προορίζεται να αποτελέσει οδηγό και σημείο αναφοράς για την μελέτη της αρχαίας κυπριακής κεραμικής. Η αντιπροσώπευση όλων των εποχών, η υποδειγματική περιγραφή και συζήτηση, η ακρίβεια του λόγου και η παράθεση παλαιότερης και νεότερης βιβλιογραφίας, το καθιστούν πολύ χρήσιμο και σημαντικό εργαλείο για όσους ενδιαφέρονται για το κομμάτι αυτό του αρχαίου κυπριακού πολιτισμού, τόσο εξειδικευμένους αρχαιολόγους, που θα αναζητήσουν κάτι συγκεκριμένο, μέχρι –ίσως το σημαντικότερο– φοιτητές αρχαιολογίας, για τους οποίους μπορεί να αποτελέσει βασικό εγχειρίδιο μελέτης της κυπριακής αγγειοπλαστικής ή και έναν οδηγό για το πώς παρουσιάζουμε και περιγράφουμε την κεραμική γενικά. Η Κυπριακή Συλλογή του Πανεπιστημίου Αθηνών έχει άλλωστε χρησιμοποιηθεί ήδη για την εκπαίδευση πολλών φοιτητών, και ο εκπαιδευτικός της χαρακτήρας τώρα παγιώνεται και ενισχύεται ακόμα περισσότερο με τη δημοσίευσή του βιβλίου αυτού από τις Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κύπρου. Το Πανεπιστήμιο Κύπρου αποτελούσε εξ αντικειμένου, άλλωστε, τον φυσικό χώρο για την έκδοση ενός τέτοιου έργου, όχι μόνο επειδή αυτό αναφέρεται σε κυπριακές αρχαιότητες, αλλά ακριβώς επειδή πρόκειται για ένα σύγγραμμα με εκπαιδευτικό χαρακτήρα, που θα βοηθήσει διδάσκοντες και φοιτητές να εμπεδώσουν ή να αποκτήσουν εποπτεία της κυπριακής κεραμικής.

Ο διδακτικός σκοπός της δημοσίευσης αυτής, λοιπόν, που συνδυάζει τις ιδιαίτερες ιστορίες πολλών και διαφορετικών αγγείων, για να παρουσιάσει μια αδιάσπαστη ιστορία της κυπριακής κεραμικής μέσα από τους αιώνες, αποτελεί, πιστεύω, το κυριότερο προτέρημά της. Το γεγονός ότι είναι γραμμένο στην ελληνική γλώσσα αποτελεί μια ακόμη σημαντική συμβολή. Παρά τον

διεθνισμό της επιστήμης της αρχαιολογίας, είναι σημαντικό να διαθέτουμε στη γλώσσα μας ένα βασικό εγχειρίδιο που να βοηθά, εκτός των άλλων, και σε θέματα ορολογίας. Το βιβλίο αυτό προσφέρει έτσι στην ακαδημαϊκή και φοιτητική κοινότητα της Ελλάδας και της Κύπρου έναν ιδεώδη οδηγό για την προσέγγιση της αρχαίας κυπριακής κεραμικής.

Γιώργος Παπασάββας,

Αναπληρωτής Καθηγητής Κλασικής Αρχαιολογίας
Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας Πανεπιστημίου Κύπρου

Δεκέμβριος 2018

Πρόλογος *Μαρίας Κωνσταντουδάκη-Κιτρομηλίδου*

Το Μουσείο Αρχαιολογίας και Ιστορίας της Τέχνης του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών έχει την τύχη να φιλοξενεί ένα σεβαστό αριθμό αρχαίων κυπριακών αγγείων, από τη Χαλκολιθική περίοδο μέχρι και τους Ρωμαϊκούς χρόνους, τα οποία απέκτησε σταδιακά το 1966, το 1972 και ιδίως το 1994, χάρη στο μακροχρόνιο δάνειο του Κυπριακού Μουσείου, που επιτεύχθηκε με τη βοήθεια των διαδοχικών διευθυντών του, καθηγητή Βάσου Καραγιώργη και Δρος Δήμου Χρίστου. Εκτεθειμένα με φροντίδα σε ασφαλείς προθήκες, μαζί με λίγα ειδώλια και αρκετά όστρακα, εντυπωσιάζουν με το μέγεθος, τα ιδιόμορφα σχήματα και την ξεχωριστή διακόσμησή τους, όπως όλα τα κυπριακά αγγεία. Ελκύουν την ιδιαίτερη προσοχή των φοιτητών και φοιτητριών του Πανεπιστημίου μας και γίνονται αντικείμενο προσεκτικής παρατήρησης κατά τη διάρκεια μαθημάτων και σεμιναρίων. Χρησιμεύουν έτσι στην άμεση γνωριμία όλων με τα είδη, τα σχήματα, τον πηλό, τα χρώματα, τη μορφή, τους ρυθμούς εν τέλει της κυπριακής κεραμικής. Δίνουν επίσης την ευκαιρία στους εκκολαπτόμενους αρχαιολόγους να αναχθούν στην εποχή κατασκευής των διαφόρων κυπριακών αγγείων, να αναρωτηθούν για την περιοχή και το περιβάλλον δημιουργίας τους, την προέλευση των πρώτων υλών, τους τεχνίτες και τις τεχνικές κατασκευής των αντικειμένων, να προβληματιστούν για τους τρόπους χρήσης και το είδος του περιεχομένου τους, να εντοπίσουν τις ομοιότητες και διαφορές από αγγεία άλλων τόπων που είτε αντιπροσωπεύονται στο Μουσείο μας είτε είναι γνωστά από επιστημονικές δημοσιεύσεις. Κεντρίζουν επίσης την περιέργεια των μαθητών πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης κατά τα εκπαιδευτικά προγράμματα που πραγματοποιούνται από το επιστημονικό προσωπικό του Μουσείου.

Καθίσταται επομένως φανερό ότι η ομάδα των αγγείων από το Κυπριακό Μουσείο είναι από τα πολυτιμότερα εκθέματα του Μουσείου μας. Πριν λίγο καιρό προστέθηκε σε παρακείμενο χώρο μια νέα μικρή συλλογή δεκαπέντε αρχαίων κυπριακών αγγείων, δωρεά του ομότιμου καθηγητή Πασχάλη Κιτρομηλίδη, μέσω του Κυπριακού Μουσείου και του Τμήματος Αρχαιοτήτων (διευθύντρια Δρ. Μαρίνα Σολομίδου-Ιερωνυμίδου), προς το Μουσείο του Πανεπιστημίου Αθηνών, συνοδευόμενη από ενημερωτικό υλικό χάρη σε χορηγία του Ιδρύματος «Αναστάσιος Γ. Λεβέντης». Με την ευκαιρία αυτή, η εκλεκτή συνάδελφος Νότα Κούρου, ειδική στην Κυπριακή Αρχαιολογία και όχι μόνον, η οποία είχε παλαιότερα την επιμέλεια της Συλλογής Διαμεσογειακής Κεραμικής στο Μουσείο μας, επανεξετάζοντας το σύνολο των δειγμάτων κυπριακής κεραμικής των ευρισκόμενων στο Μουσείο του Πανεπιστημίου Αθηνών έλαβε την αγαθή πρωτοβουλία να συντάξει ένα βασικό σχηματολόγιο ανά εποχές των κυπριακών αγγείων γενικά. Το εγχείρημα πραγματοποιήθηκε με τη βοήθεια της αρχαιολόγου του Μουσείου Δρος Αλεξάνδρας Σφυρόερα, ενώ στην προσπάθεια συνέδραμε ο αρχαιολόγος Δρ. Γιώργος Μπουρογιάννης. Το σχηματολόγιο έχει αναρτηθεί στον χώρο των κυπριακών συλλογών και αποτελεί σημείο αναφοράς για την εξοικείωση με τις μορφές της κυπριακής κεραμικής διαχρονικά, του βασικού αυτού κλάδου της Κυπριακής Αρχαιολογίας, και για τη χρονολόγηση των προϊόντων της.

Χαιρόμαστε ιδιαίτερος που ο γενναιόδωρος δανεισμός του Κυπριακού Μουσείου προς το Μουσείο Αρχαιολογίας και Ιστορίας της Τέχνης υπήρξε η αφετηρία και είχε ως συνέχεια τον περαιτέρω εμπλουτισμό του Μουσείου μας με τη δωρεά άλλων δεκαπέντε αρχαίων αγγείων από την Κύπρο. Έτσι, οι δύο συλλογές, η μεγαλύτερη και η μικρότερη, βρήκαν αρμόζουσα αξιοποίη-

ση και έδωσαν την αφορμή συστηματικής πραγμάτευσης των ρυθμών της κυπριακής κεραμικής, με δίγλωσση μάλιστα ορολογία (ελληνιστί και αγγλιστί), στο παρόν βιβλίο της καθηγήτριας Νότας Κούρου και του συνεργάτη της Γιώργου Μπουρογιάννη. Είμαστε βέβαιοι ότι το εμπειριστωμένο και εύληπτο αυτό σύγγραμμα θα αποτελεί χρησιμότερο εργαλείο και έγκριτο οδηγό όχι μόνο για τους φοιτητές, αλλά και για κάθε ενδιαφερόμενο, αρχαιολόγο -φιλότεχνο ή φιλάρχαιο-επισκέπτη συλλογών κυπριακής αρχαιολογίας.

Μαρία Κωνσταντουδάκη-Κιτρομηλίδου

Καθηγήτρια Βυζαντινής Αρχαιολογίας,

Διευθύντρια του Μουσείου Αρχαιολογίας και Ιστορίας της Τέχνης
του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών

Αθήνα, Αύγουστος 2017

Πρόλογος Βάσου Καραγιώργη

Είναι αξιέπαινο το εγχείρημα της Ομ. Καθηγήτριας Νότας Κούρου και του Δρος Γιώργου Μπουρογιάννη να αναλάβουν τη συγγραφή εγχειριδίου για την αρχαία κυπριακή κεραμική βασισμένου στη διδακτική συλλογή του Πανεπιστημίου Αθηνών. Η άριστη γνώση της κεραμικής είναι απαραίτητη για τον αρχαιολόγο, όχι μόνο γιατί αποτελεί σημαντικό τομέα της αρχαίας τέχνης, αλλά και διότι συνιστά μοναδικό εργαλείο για τη χρονολόγηση αρχιτεκτονικών και άλλων καταλοίπων σε μια ανασκαφή.

Η κεραμική δεν διδάσκεται μόνο με εικόνες και περιγραφές. Απαιτεί εξοικείωση και άμεση επαφή με τον πηλό, τη βαφή και την υφή του αντικειμένου. Αυτό ισχύει ιδιαίτερα για την κυπριακή κεραμική, κυρίως την προϊστορική, τη γεωμετρική και την αρχαϊκή, με τους εξαιρετικά ποικιλόμορφους τύπους που παρουσιάζει. Γι' αυτό και η διδακτική συλλογή είναι πολύτιμη.

Οι αρχαιολόγοι της Σουηδικής Αρχαιολογικής Αποστολής, που ανέσκαψαν στην Κύπρο από το 1927 ως το 1931, έθεσαν τις βάσεις της μελέτης της κυπριακής αρχαιολογίας γενικώς, και ιδιαίτερα της ταξινόμησης της κεραμικής με μια σειρά μνημειωδών τόμων στην αγγλική γλώσσα, που χρησιμοποιούμε εν πολλοίς ως σήμερα. Την αγγλική ορολογία των Σουηδών ακολούθησαν και όλοι σχεδόν οι ξένοι και Κύπριοι αρχαιολόγοι στα συγγράμματά τους. Μερικοί Γάλλοι αρχαιολόγοι που προσπάθησαν να τους μεταφράσουν, όπως για παράδειγμα το 'White Painted' με το 'Avec Peinture Blanchè', απέτυχαν οικτρά.

Η σχεδόν παντελής απουσία των Ελλήνων αρχαιολόγων από τη μελέτη της Κυπριακής Αρχαιολογίας, κυρίως κατά τον 20ο αιώνα, βοήθησε στην επικράτηση της αγγλικής ορολογίας και ανάμεσα στους Έλληνες αρχαιολόγους της κυρίως Ελλάδας και της Κύπρου. Προσπάθειες μετάφρασης των όρων της κεραμικής στην Ελληνική προκάλεσαν σύγχυση, με ακατάλληλους και αστείους ελληνικούς όρους.

Η Νότα Κούρου δίδαξε την αρχαιολογία των Πρωίμων Ιστορικών χρόνων, με έμφαση στον ρόλο της Κύπρου και της Ανατολικής Μεσογείου, για πολλά χρόνια στους φοιτητές της στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και η ίδια συνέβαλε σημαντικά στην Κυπρολογική έρευνα με σημαντικές πρωτότυπες μελέτες. Ήτο συνεπώς πλήρως μεμυημένη και εφοδιασμένη να αναλάβει τη συγγραφή του εγχειριδίου ούτως ώστε να είναι επιστημονικά άρτιο και καταληπτό, αλλά και σημαντικό εφόδιο για τα πρώτα βήματα όσων φοιτητών θα αποφάσιζαν να ειδικευτούν στην Κυπριακή αρχαιολογία. Σε συνεργασία με τον Γιώργο Μπουρογιάννη που γνωρίζει καλά την κυπριακή κεραμική, καθώς εργάζεται ως μεταδιδακτορικός ερευνητής του Ιδρύματος Α.Γ. Λεβέντη στην Κυπριακή Συλλογή του Μουσείου Μεσογειακών Αρχαιοτήτων της Στοκχόλμης (Medelhavsmuseet/Museum of Mediterranean and Near Eastern Antiquities) και έχει προσφέρει ως τώρα πολλές πρωτότυπες μελέτες στην Κυπριακή αρχαιολογία, οργάνωσαν αυτό το εγχειρίδιο και προσπάθησαν να μεταφράσουν στα ελληνικά όσο πειστικά μπορούσαν τους αγγλικούς όρους, αλλά με αναφορά και στην κοινώς αποδεκτή αγγλική ορολογία σε παρένθεση.

Το εγχειρίδιο ενσωματώνει τον κατάλογο της συλλογής (catalogue raisonné) και σχόλια για τα κυριότερα χαρακτηριστικά των κεραμικών τύπων όλων των περιόδων, από τη Χαλκολιθική ως το τέλος της Ρωμαϊκής. Είναι το πρώτο του είδους του, εύχρηστο και χρησιμότερο για ερευνητές και κυρίως φοιτητές των Ελληνικών και Κυπριακών Πανεπιστημίων.

Βάσος Καραγιώργης

Ομ. Καθ. Πανεπιστημίου Κύπρου
Πρώην Διευθυντής Τμήματος Αρχαιοτήτων Κύπρου

Αύγουστος 2017

Πρόλογος Δήμου Χρίστου

Η έκδοση ενός εγχειριδίου της Κυπριακής κεραμικής, το οποίο συγχρόνως αποτελεί και δημοσίευση των Κυπριακών αγγείων του Αρχαιολογικού Μουσείου του Πανεπιστημίου Αθηνών, είναι αναμφίβολα σημαντική και αξιόπαινη. Για την εικονογράφηση της κυπριακής κεραμικής, το εγχειρίδιο βασίζεται σε τρεις συλλογές που δωρήθηκαν από το Κυπριακό Μουσείο στο Πανεπιστήμιο Αθηνών επί μόνιμω δανείω. Η πρώτη συλλογή, στην οποία περιλαμβάνονται 17 πήλινα αγγεία της Γεωμετρικής και της Αρχαϊκής Εποχής, παραχωρήθηκε το 1966 από τον τότε διευθυντή του τμήματος Αρχαιοτήτων Β. Καραγιώργη, μετά από σχετική αίτηση του Σπ. Μαρινάτου. Η δεύτερη συλλογή, που περιέχει μόνον όστρακα διαφόρων Εποχών, παραχωρήθηκε το 1972, μετά από τη θετική ανταπόκριση του ίδιου Β. Καραγιώργη στην αίτηση του καθηγητή Σπ. Ιακωβίδη.

Η τρίτη Κυπριακή συλλογή, η οποία αποτελείται από 30 ακέραια πήλινα αγγεία χρονολογούμενα κατά συνεχόμενη ακολουθία από την Πρώιμη Εποχή του Χαλκού μέχρι τη Ρωμαϊκή Εποχή, από όστρακα Λευκών Ερυθροβαφών αγγείων της Χαλκολιθικής Εποχής και μία αξίνη από ανδρική λίθο της Ακεραμικής Νεολιθικής Εποχής, παραχωρήθηκε κατά τη διάρκεια της προσωπικής μου διεύθυνσης στο τμήμα Αρχαιοτήτων, το 1994, μετά από την άμεση ανταπόκρισή μου στην πρωτοβουλία της καθηγήτριας και συγγραφέως της ανά χειράς έκδοσης, Νότας Κούρου. Γνωρίζοντας ότι χιλιάδες επίλεκτων κινητών Κυπριακών αρχαιοτήτων αποτελούν τους πυρήνες των εκθεμάτων αρκετών από τα μεγαλύτερα αρχαιολογικά Μουσεία της Αμερικής και της Ευρώπης, και περισσότερων άλλων μικρότερων Μουσείων και ιδιωτικών συλλογών σε ολόκληρη την Υφήλιο, ήταν αδιανόητο για μένα να παραμείνω αδρανής και αμέτοχος στην ενίσχυση των συλλογών του Μουσείου της πνευματικής τροφού μου και του χώρου που με συνέδεσε με εξαίρετους φίλους και συνεργάτες στην αποκάλυψη, τη συντήρηση, τη διάσωση, την προστασία, την ανάδειξη και τη διεθνή προβολή των κινητών και ακίνητων ελληνικών αρχαιοτήτων.

Χαίρομαι ιδιαίτερα για την ένταξη των κυπριακών αγγείων του Αρχαιολογικού Μουσείου της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών σε αυτό το εγχειρίδιο, καθώς η έκδοσή τους ήταν ένας από τους στόχους και τις επιθυμίες μου κατά τη διάρκεια της διεύθυνσης μου στο Τμήμα Αρχαιοτήτων. Πιστεύοντας ακράδαντα ότι η εν λόγω έκδοση θα είναι ο άσβεστος φάρος που θα φωτίζει τόσο τους παρόντες όσο και τους μέλλοντες φοιτητές των ελληνικών και κυπριακών Πανεπιστημίων, και θα τους προσφέρει πολύτιμο μέσο για πληρέστερη κατανόηση και εμπέδωση των ιστορικών και αρχαιολογικών γνώσεών τους, ενώ παράλληλα θα προβάλλει τους αγνευδείς μάρτυρες και καθρέπτες της βαθύρριξης ελληνικής πολιτιστικής κληρονομιάς, χαιρετίζω και συγχαίρω εγκάρδια όλους τους συντελεστές, και ιδιαίτερα τους συγγραφείς της, για την εμπειριστατωμένη, εύληπτη και άψογη συγγραφή της.

Δρ. Δήμος Χρίστου

Πρώην Διευθυντής Τμήματος Αρχαιοτήτων Κύπρου

Σεπτέμβριος 2017

Πρόλογος Πασχάλη Κιτρομηλίδη

Η αναφορά αυτή στη δημιουργία της συλλογής αρχαίων Κυπριακών αγγείων, την οποία συγκρότησα τη δεκαετία του 1960 κατά τα χρόνια της φοίτησής μου στο Παγκύπριο Γυμνάσιο, συνεπάγεται μια ανάκτηση του κόσμου της Κύπρου μέσα στον οποίο μεγάλωσα και έμαθα να καταλαβαίνω τη νησιωτική μου πατρίδα. Η συλλογή άρχισε με δύο αγγεία, δώρο γενεθλίων από τη θεία μου Αγγελική Πασχαλίδου-Πιερίδου, αρχαιολόγο, Έφορο Αρχείων στο Τμήμα Αρχαιοτήτων Κύπρου και αργότερα, το 1973, διδάκτορα αρχαιολογίας του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών με διδακτορική διατριβή υπό τον τίτλο *Ο Πρωτογεωμετρικός Ρυθμός εν Κύπρω*, Αθήνα: Δημοσιεύματα της Αρχαιολογικής Εταιρείας αρ. 77, 1973. Τα δύο αυτά αγγεία, μία ερυθροστιλβωτή πρόχους της Μέσης Εποχής του Χαλκού και ένα θήλαστρο της Κυπρογεωμετρικής περιόδου που αποτέλεσαν τον αρχικό πυρήνα της συλλογής έφθασαν στα χέρια μου στις 5 Νοεμβρίου 1962, όταν ήμουν στην πρώτη Γυμνασίου. Η θεία Αγγελική μαζί με τον σύζυγό της Γιώργο Φιλίππου Πιερίδη, λογοτέχνη, από τους σημαντικότερους εκπροσώπους της κυπριακής πεζογραφίας, ήταν πρόσωπα του στενού οικογενειακού μας περιβάλλοντος που θαύμαζα ιδιαίτερα για την καλλιέργεια και τη σοβαρότητά τους. Το δώρο της θείας μου, ίσως το καλύτερο δώρο γενεθλίων που έλαβα ποτέ, σφράγισε το ενδιαφέρον μου για την αρχαιολογία του νησιού μας, ιδίως την κεραμική, που έμελλε αργότερα να αναζητήσω και να θαυμάσω σε όλα τα μεγάλα μουσεία του παλαιού και του νέου κόσμου.

Ο αρχικός πυρήνας της συλλογής δύο χρόνια αργότερα εμπλουτίστηκε από τρία αξιόλογα αγγεία της Κυπρογεωμετρικής ΙΙΙ περιόδου, έναν αμφορίσκο, μία ληκυθόσχημη πρόχου, μία λεκανίδα καθώς και δυο προϊστορικές λίθινες αξίνες, από τα κατάλοιπα του θείου της μητέρας μου και νονού μου, Νικολάου Ι. Νικολαΐδη. Τα δύο από τα τρία αγγεία, ο αμφορίσκο και η πρόχους, παρέμειναν στη συλλογή μου και βρίσκονται σήμερα στο Μουσείο Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών. Ο Νικόλαος Ι. Νικολαΐδης, αδελφός της γιαγιάς μου Χριστίνας Νικολαΐδου-Πασχαλίδου, απόφοιτος της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών (1905) και δικηγόρος παρ' Αρείω Πάγω (1907), εξάσκησε το δικηγορικό επάγγελμα στην Πάφο, εξελέγη δήμαρχος Πάφου το 1920 και παρέμεινε στο δημοτικό αυτό αξίωμα μέχρι το 1943. Το 1927 ανέλαβε εξ ολοκλήρου τη δαπάνη της ανέγερσης του Ελληνικού Γυμνασίου Πάφου.

Ο Νικόλαος Ι. Νικολαΐδης παρέμεινε πρόεδρος της σχολικής εφορείας Πάφου μέχρι το τέλος της ζωής του το 1964 και μερίμνησε για την ανέγερση νέου επιβλητικού νεοκλασικού κτηρίου για το Γυμνάσιο Πάφου όπως και του κτηρίου του Β' Γυμνασίου Πάφου. Με τη διαθήκη του άφησε σημαντικό κληροδότημα για την ανέγερση του «Οίκου του μαθητού». Οι πολυποίκιλες ευεργεσίες του τού εξασφάλισαν τον τίτλο του «πατέρα της εν Πάφω ελληνικής παιδείας» από τους συμπολίτες του. Ο θείος Νικόλαος ήταν πρόσωπο σπάνιας σοβαρότητας και ευφυΐας, με ζωηρό ενδιαφέρον για τα κοινά και το Κυπριακό Ζήτημα, και έχαιρε της ιδιαίτερης εκτίμησης του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ'. Τον θυμύμαι κάθε βράδυ να ακούει στο ραδιόφωνο με μεγάλη προσοχή τις ειδήσεις και να τις σχολιάζει μετά με τη νυχτερινή συντροφιά που συγκεντρωνόταν στην τραπεζαρία του σπιτιού του. Στο σπίτι αυτό βρισκόταν και η βιβλιοθήκη του, την οποία κοσμούσαν και τα τρία αγγεία που έφθασαν τελικά στη συλλογή μου. Διατηρώ πάντα την ανάμνησή του με σεβασμό και αγάπη, και λυπούμαι, γιατί μικρός όπως ήμουν, όταν πέθανε, δεν είχα την ευκαιρία να ακούσω και να μάθω περισσότερα για τις απόψεις και κρίσεις του για τα εθνικά, πολιτικά και εκπαιδευτικά πράγματα του τόπου. Παρέμεινε πάντως εντυπωμένο στη μνήμη μου εκείνο που άκουσα κάποιον από τους μεγάλους να σχολιάζει, όταν πέθανε, ότι «αν

ο Νικόλας δεν είχε παροπλιστεί πολιτικά και εξακολουθούσε να μετέχει ενεργά στην πολιτική ζωή του τόπου μετά την ανεξαρτησία, ίσως μερικές από τις αστοχίες στον χειρισμό του Κυπριακού να είχαν αποφευχθεί».

Τα τρία αγγεία του θείου Νικόλα θα προέρχονταν προφανώς από την Πάφο, είτε ως δώρο κάποιου από τους πολλούς πελάτες του δικηγορικού του γραφείου είτε από τα εκτεταμένα κτήματά του στην Κάτω Πάφο στην περιοχή των αρχαιολογικών χώρων βόρεια από τον φάρο της Πάφου. Αυτά τα γεωτεμάχια της ιδιοκτησίας του απαλλοτριώθηκαν αργότερα, για να πραγματοποιηθούν οι ανασκαφές που απέδωσαν τον ενιαίο αρχαιολογικό χώρο της Νέας Πάφου. Ένα εκτεταμένο τεμάχιο μάλιστα, εκείνο στο οποίο βρισκόταν το αρχαίο Ωδείο της Νέας Πάφου δωρίθηκε εις μνήμην του από τους κληρονόμους του, με πρόταση της θείας Αγγελικής, για να γίνουν ανασκαφές και αποκατάσταση του Ωδείου, το οποίο σήμερα χρησιμοποιείται για θερινές καλλιτεχνικές εκδηλώσεις.

Η συλλογή μου λοιπόν το έτος 1964, όταν βρισκόμουν στην τρίτη Γυμνασίου, απαρτιζόταν από πέντε μικρά αλλά πολύ ωραία αγγεία. Ο ζήλος του νεαρού μαθητή-συλλέκτη είχε πλέον κεντριστεί για τον εμπλουτισμό της συλλογής. Για να πραγματοποιήσω την επιθυμία μου, με βοήθησε και πάλι η θεία Αγγελική, η οποία όσες φορές διετίθεντο από το Κυπριακό Μουσείο προς πώληση αγγεία από κατασχέσεις, ξεχώριζε κάτι αξιόλογο και με ειδοποιούσε να το αγοράσω. Η διαδικασία αυτή προβλεπόταν από τον εν ισχύ τότε αρχαιολογικό νόμο για διάθεση στην αγορά πολλαπλών αντιτύπων αγγείων που δεν ενδιέφεραν το Μουσείο να κρατήσει.

Έτσι είχα την ευκαιρία μέχρι την αποφοίτησή μου από το Παγκύπριο Γυμνάσιο το 1968 να αποκτήσω έναν ακόμη αριθμό αγγείων, περισσότερα από δέκα, διαφόρων ρυθμών και περιόδων, που διάλεγα πάντα με τη συμβουλή της θείας Αγγελικής. Τη συλλογή αποτελούσαν πλέον δείγματα κεραμικής από όλες τις περιόδους του πολιτισμού της αρχαίας Κύπρου, από την εποχή του Χαλκού έως τα ρωμαϊκά χρόνια και την πρώιμη Βυζαντινή εποχή. Όταν έφυγα για σπουδές στην Αμερική το 1969, η συλλογή έμεινε στο σπίτι της μητέρας μου Μάγδας Πασχαλίδου-Κιτρομηλίδου, φιλόλογου, αποφοίτου της Φιλοσοφικής Σχολής του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών και διευθύντριας του Παγκυπρίου Γυμνασίου θηλέων Παλλουριωτίσσης. Η συλλογή παρέμεινε εκτεθειμένη σε ειδική προθήκη που δέσποζε στο χωλλ της εισόδου του σπιτιού. Δεκαπέντε από τα αγγεία της συλλογής μπόρεσαν τελικά να εξαχθούν με άδεια του Τμήματος Αρχαιοτήτων, αφού δωρίθηκαν προηγουμένως στο Κυπριακό Μουσείο, και να κατατεθούν το 2016 «επί μονίμου δανεισμού» στο Μουσείο Αρχαιολογίας και Ιστορίας της Τέχνης της Φιλοσοφικής Σχολής του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, για να συμβάλλουν μαζί με τις υπόλοιπες κυπριακές συλλογές του Μουσείου στη διδασκαλία της κυπριακής αρχαιολογίας στο παλαιότερο Πανεπιστήμιο της χώρας. Έχω την ισχυρή πεποίθηση ότι όλα τα πρόσωπα που με τον ένα ή τον άλλο τρόπο συνδέθηκαν με τη δημιουργία της συλλογής και που τυγχάνουν όλοι να είναι πτυχιούχοι του Πανεπιστημίου Αθηνών θα αισθάνονταν ικανοποίηση με την τελική έκβαση της διαδρομής της μικρής νεανικής συλλογής της δεκαετίας του 1960.

Πασχάλης Κιτρομηλίδης

Ομότιμος Καθηγητής

Σχολής Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών
του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών

Σεπτέμβριος 2017

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το μικρό αυτό εγχειρίδιο για τους κεραμικούς ρυθμούς της Κύπρου έχει τις ρίζες του σε μια προσπάθεια κατανόησης και δημοσίευσης της Κυπριακής Συλλογής του Μουσείου Αρχαιολογίας και Ιστορίας της Τέχνης της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών. Η Κυπριακή Συλλογή ανήκει στα νεότερα αποκτήματα του μουσείου, το οποίο αποτελεί μετεξέλιξη των παλαιών «Διδακτικών Συλλογών Αρχαιολογίας» του Πανεπιστημίου Αθηνών. Οι συλλογές αυτές είχαν αρχίσει να δημιουργούνται ήδη από τα πρώτα χρόνια της ίδρυσης του Πανεπιστημίου ως μικρές ομάδες αρχαίων αντικειμένων, κυρίως κεραμικών, από διάφορα μέρη της Ελλάδας για τις ανάγκες της διδασκαλίας.¹ Μετά τη μεταφορά του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας από το κέντρο της Αθήνας, όπου στεγαζόταν στο «κτήριο της Νομικής Σχολής» επί της οδού Σόλωνος, στη νεότερη Φιλοσοφική Σχολή στην Πανεπιστημιούπολη Ζωγράφου το 1987, οι διδακτικές συλλογές απέκτησαν δική τους αυτόνομη στέγη στον δεύτερο όροφο του κτηρίου και θεσμοθετήθηκαν πλέον ως «Μουσείο Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών» και αργότερα ως «Μουσείο Αρχαιολογίας και Ιστορίας της Τέχνης του Πανεπιστημίου Αθηνών».

Η Κυπριακή Συλλογή δημιουργήθηκε σταδιακά. Τον πυρήνα της απετέλεσαν οι διαδοχικές δωρεές «επί μονίμω δανείω» του Κυπριακού Μουσείου. Η πρώτη ομάδα κυπριακής κεραμικής αποτελούμενη από 17 ακέραια αγγεία παραχωρήθηκε στο μουσείο το 1966 μετά από αίτηση του καθηγητού Σπ. Μαρινάτου στον τότε διευθυντή του Κυπριακού Μουσείου καθηγητή Βάσο Καραγιώργη. Η μικρή αυτή ομάδα κυπριακών αγγείων δημοσιεύθηκε συστηματικά από την τότε επιμελήτρια του μουσείου Κωνσταντίνα Κόκκου Βυριδή μαζί με κάποια άλλα ελληνικά αγγεία της ίδιας διδακτικής συλλογής². Αργότερα, το 1972, και μετά από αίτημα του καθηγητού Σπ. Ιακωβίδη, το Κυπριακό Μουσείο απέστειλε μια μεγάλη ομάδα οστράκων κυπριακής κεραμικής όλων των περιόδων. Η τρίτη σημαντική προσφορά έγινε το 1994, όταν ο τότε Διευθυντής του Κυπριακού Μουσείου Δρ Δήμος Χρίστου ανταποκρινόμενος σε αίτημά μας παραχώρησε 33 «αρχαία κυπριακά αντικείμενα», όπως περιγράφονται στο πρωτόκολλο παραλαβής και παράδοσης. Τα Κυπριακά αντικείμενα, τα οποία περιελάμβαναν 31 ακέραια αγγεία διαφόρων περιόδων, τρία όστρακα της Χαλκολιθικής εποχής και ένα λίθινο εργαλείο από ανδρσίτη, συμπλήρωναν καθοριστικά τη Συλλογή Κυπριακής κεραμικής, η οποία πλέον αποκτούσε μια καλή αντιπροσώπευση των κεραμικών κυπριακών ρυθμών από τη Χαλκολιθική μέχρι τη Ρωμαϊκή περίοδο. Η συγκρότηση της Συλλογής εμπλουτίστηκε επίσης από ορισμένες δωρεές μεμονωμένων αγγείων, από τις οποίες η σημαντικότερη ήταν ένας Κυπρο-Γεωμετρικός αμφορέας που μετά από ενέργειες του τότε Γενικού Γραμματέα του Πανεπιστημίου Αθηνών Παναγιώτη Κοντού και του διευθυντού του μουσείου καθηγητή Βασίλη Λαμπρινουδάκη, μεταφέρθηκε από την Πρυτανεία του Ιδρύματος, όπου φιλοξενείτο έως τότε, και συντηρήθηκε από την εξαιρετική συντηρήτρια κ. Κουκή³. Αλλά ιδιαίτερα σημαντική προσθήκη απετέλεσε κατά το 2017 η δωρεά της προσωπικής συλλογής του Πασχάλη Κιτρομηλίδη, η οποία μέχρι τότε φυλασσόταν στην πατρογονική του εστία στη Λευκωσία. Η μικρή αυτή συλλογή αγγείων, η οποία έφθασε στην Αθήνα διά του Κυπριακού Μουσείου, διηύρνη και συμπλήρωσε κενά της ήδη μεγάλης ποικιλίας κεραμικών ρυθμών που περιελάμβανε η Κυπριακή Συλλογή καθιστώντας την πλέον ένα σημαντικό εκπαιδευτικό εργαλείο.

Το παρόν εγχειρίδιο έχει κυρίως διδακτικό χαρακτήρα και στοχεύει στη σαφή και ευσύνοπη πα-

1. Για την λεπτομερή ιστορία των «Διδακτικών Συλλογών», βλ. Κόκκου-Βυριδή 1980, 33-35.

2. Κόκκου-Βυριδή 1980, 33-35.

3. Βλ. αρ. κατ. 69.

ρουσίαση των κυπριακών κεραμικών ρυθμών της αρχαιότητας με διεξοδική βιβλιογραφία που παραπέμπει τον ενδιαφερόμενο σε περισσότερα στοιχεία. Στην αρχή κάθε κεφαλαίου δίδονται σύντομα τα κύρια χαρακτηριστικά και τα σημαντικά ιστορικά στοιχεία κάθε περιόδου, προκειμένου να γίνουν καλύτερα κατανοητές οι τεχνικές και τεχνοτροπικές αλλαγές και οι εκάστοτε προσανατολισμοί των κεραμικών ρυθμών. Ακολουθούν παραδείγματα αγγείων του αντίστοιχου ρυθμού από την Κυπριακή Συλλογή του ΕΚΠΑ, ενώ στις ελάχιστες περιπτώσεις που ο ρυθμός δεν αντιπροσωπεύεται στη συλλογή παραμένουμε στις γνωστές και κατά το δυνατόν εγχειριδιακές παρατομπές. Στα λήμματα του καταλόγου, έμφαση δίνεται στην περιγραφή των τεχνικών χαρακτηριστικών των κεραμικών, ενώ οι χρωματικές διαφοροποιήσεις των πηλών περιγράφονται με βάση την κλίμακα του Munsell, προκειμένου να υπάρξει μια ομοιογένεια και σχετική αντικειμενικότητα. Οι δυσκολίες της ορολογίας κρίθηκε σκόπιμο να αντιμετωπισθούν με την παράθεση του πρωτογενούς αγγλόφωνου όρου σε παρένθεση. Ο όρος *ρυθμός* συχνά εναλλάσσεται με τον όρο *κεραμική* κατ' αντιστοιχία με τον ευρύτερα χρησιμοποιούμενο αγγλικό όρο *ware*, όπως και ο όρος *βαφή* με τον πιο οικείο στην ελληνική βιβλιογραφία όρο *γάνωμα* για την απόδοση του αγγλικού όρου *paint*. Για τις χρονολογικές φάσεις χρησιμοποιούνται εναλλάξ όροι που χαρακτηρίζουν την περίοδο, όπως για παράδειγμα Εποχή του Χαλκού ή Χαλκοκρατία.

Η ολοκλήρωση αυτού του εγχειριδίου οφείλει πολλά σε πολλούς. Κατ' αρχάς στους κύριους συντελεστές των δωρεών που συγκρότησαν τον πυρήνα της Κυπριακής Συλλογής του Μουσείου Αρχαιολογίας και Ιστορίας της Τέχνης της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών: στο Κυπριακό Μουσείο και στους διαδοχικούς διευθυντές του, στον καθηγητή Βάσο Καραγιώργη και στον Δρα Δήμο Χρίστου, οι οποίοι οργάνωσαν τις αποστολές των κυπριακών κεραμικών στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, καθώς και στον Καθηγητή του Πανεπιστημίου Αθηνών Π. Κιτρομηλίδη που δώρησε την προσωπική του Συλλογή διά του Κυπριακού Μουσείου. Στους διαδοχικούς διευθυντές του Μουσείου Αρχαιολογίας και Ιστορίας της Τέχνης του Πανεπιστημίου Αθηνών, ιδιαίτερα στον πρώτο διευθυντή καθηγητή Βασίλη Λαμπρινουδάκη, ο οποίος ήταν και ο εμπνευστής της μετατροπής της παλαιάς διδακτικής συλλογής σε μουσείο και ο οποίος αντιμετώπισε όλα τα πρακτικά προβλήματα της νεοσύστατης έκθεσης, όπως έκανε στη συνέχεια και η επόμενη διευθύντρια καθηγήτρια Σοφία Καλοπίση-Βέρτη. Αποφασιστική για τη Συλλογή υπήρξε η συμβολή της τελευταίας διευθύντριας του μουσείου, καθηγήτριας Μαίρης Κωνσταντουδάκη-Κιτρομηλίδου, η οποία αναδιοργάνωσε και εκσυγχρόνισε την έκθεση το 2016 προσφέροντας την ευκαιρία να γραφούν νέα διευκρινιστικά κείμενα, να συνταχθεί σε μεγάλες διαστάσεις ένα επιτοίχιο σχηματολόγιο της Κυπριακής κεραμικής για το μουσείο, καθώς και ένας νέος χάρτης της Κύπρου, για την ακρίβεια του οποίου πολλά οφείλονται στον καθηγητή Πασχάλη Κιτρομηλίδη. Και τα δύο παρατίθενται στο τέλος του βιβλίου. Σε όλα αυτά, η επιμελήτρια του μουσείου Δρ Αλεξάνδρα Σφυρόερα είχε πρωταγωνιστικό ρόλο και της είμαστε βαθύτατα υποχρεωμένοι για αυτό, καθώς και για τις άπειρες διευκολύνσεις στην πρόσβαση του υλικού κατά το τελευταίο στάδιο της μελέτης. Ο συντηρητής κ. Μισέλ Ρογκενμπούκε πρόθυμα φρόντισε κάποια αγγεία που χρειάζονταν νέα συντήρηση. Τις πρώτες φωτογραφίες είχε κάνει ο Γιώργος Σταθόπουλος, ενώ κατά το 2017 η φωτογράφος του Τμήματος Νίνα Μπάκα και ο Θανάσης Κούρος έκαναν ένα μεγάλο αριθμό φωτογραφιών. Όλους τους ευχαριστούμε θερμά.

Τη Συντακτική Επιτροπή των ΠΑΝΕΚΥ και την Πρόεδρό της, αναπληρώτρια καθηγήτρια Μαρία Καντηρέα, που δέχθηκαν να συμπεριλάβουν στις εκδόσεις τους το μικρό αυτό εγχειρίδιο, ευχαριστούμε θερμά, όπως και τους ανώνυμους αξιολογητές που με τα σχόλιά τους συνετέλεσαν σημαντικά στη βελτίωση του κειμένου. Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλουμε στην καθηγήτρια Λίνα Κασσιανίδου και στον αναπληρωτή καθηγητή κ. Γιώργο Παπασάββα για το ενδιαφέρον τους και όλη τη βοήθεια που προσέφεραν πριν και κατά τη διάρκεια της εκτύπωσης αυτού του βιβλίου. Θεωρούμε ότι η αποδοχή της πρότασής μας για δημοσίευση αυτού του εγχειριδιακού καταλόγου της Κυπριακής Συλλογής του Πανεπιστημίου Αθηνών από το Πανεπιστήμιο Κύπρου αποτελεί ιστορική στιγμή συνάντησης των δύο Πανεπιστημίων. Θέλουμε να ελπίζουμε ότι το βιβλίο θα αποδειχθεί αντάξιο του ρόλου του και χρήσιμο για τους φοιτητές του Πανεπιστημίου Κύπρου και του Πανεπιστημίου Αθηνών.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΚΑ	Κυπρο-Αρχαϊκή (ή Κυπροαρχαϊκή)
ΚΓ	Κυπρο-Γεωμετρική (ή Κυπρογεωμετρική)
ΚΚ	Κυπρο-Κλασική (ή Κυπροκλασική)
ΜΚ	Μέση Κυπριακή (ή Μεσοκυπριακή)
ΜΕΧ	Μέση Εποχή του Χαλκού
ΠΚ	Πρωτο-Κυπριακή (ή Πρωτοκυπριακή)
ΥΕ	Ύστερη Ελλαδική
ΥΕΧ	Ύστερη Εποχή του Χαλκού
ΥΚ	Ύστερη Κυπριακή (ή Ύστεροκυπριακή)

I. ΧΑΛΚΟΛΙΘΙΚΗ ΕΠΟΧΗ (3900-2500 π.Χ.)

Εισαγωγικά

Η Χαλκολιθική περίοδος αποτελεί μία ιδιαίτερα σημαντική φάση της κυπριακής προϊστορίας, η οποία παρεμβάλλεται μεταξύ της όψιμης Νεολιθικής (4500-3900 π.Χ.) και της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού (2500-1900 π.Χ.). Πρόκειται για μια εξαιρετικά σημαντική μεταβατική περίοδο κατά την οποία εγκαινιάζεται η χρήση του χαλκού παράλληλα με τον λίθο, όπως προκύπτει από λιγοστά χάλκινα εργαλεία και κοσμήματα που έχουν βρεθεί σε ορισμένους οικισμούς της περιόδου. Η γνώση μας για την εποχή στηρίζεται κυρίως σε θέσεις στο νότιο και δυτικό τμήμα της Κύπρου, όπως η Καλαβασσός-Αγίους, η Ερήμη-Παμπούλα, η Λέμπα-Λάκκους, η Σουσκίου-Βαθύρκακας, η Κισσόνεργα-Μυλούθκια και Κισσόνεργα-Μοσφίλια. Η Ερήμη, ειδικότερα, θέση της νότιας Κύπρου κοντά στη Λεμεσό, έχει ταυτιστεί εν πολλοίς με τον πολιτισμό του νησιού κατά τη Μέση Χαλκολιθική φάση.⁴ Μολονότι οι εξωτερικές επαφές κατά τη μεγαλύτερη διάρκεια της Χαλκολιθικής περιόδου ήταν εξαιρετικά περιορισμένες, ο πολιτισμός του νησιού παρουσιάζει ιδιαίτερη δυναμική και διάρκεια κατά τη συγκεκριμένη περίοδο που επιτρέπει τη διάκριση σε Πρώιμη (3900-3400), Μέση (3400-2800) και Ύστερη (2800-2500 π.Χ.) Χαλκολιθική φάση.⁵

Η Πρώιμη Χαλκολιθική φάση συμπίπτει με μία δημογραφική μετατόπιση προς το δυτικό τμήμα της Κύπρου. Η αλλαγή αυτή συνοδεύτηκε από την αντικατάσταση της αρχιτεκτονικής του λίθου που κυριαρχούσε κατά την όψιμη Νεολιθική εποχή με απλούστερες κατασκευές ξύλινης ανωδομής, συχνά με ημιυπόγεια ή υπόσκαφα ορύγματα, που ίσως αντικατοπτρίζουν συνθήκες οικιστικής αβεβαιότητας. Η οικονομία του νησιού οργανώθηκε επί τη βάση των μικρών τοπικών εγκαταστάσεων και φαίνεται ότι η κάλυψη των διατροφικών αναγκών του πληθυσμού στηρίχτηκε κυρίως στο κυνήγι, ιδιαίτερα της ελάφου.

Η εικόνα αυτή διαφοροποιείται κατά τη Μέση Χαλκολιθική περίοδο, οπότε και σημειώνεται αύξηση του πληθυσμού, επανεμφάνιση της λίθινης αρχιτεκτονικής υπό τη μορφή κυκλικής κάτοψης οικιών, και σταδιακή διαμόρφωση μιας λατρευτικής ταυτότητας κοινής για ολόκληρο το νησί. Η τελευταία εκφράζεται με μία σειρά αντικειμένων ιδιαίτερου συμβολικού φορτίου, όπως ανθρωπόμορφα ειδώλια και περίπτα ποικίλων εικονογραφικών τύπων, κατασκευασμένα από πηλό και λίθο. Ανάμεσά τους ξεχωρίζουν τα περίφημα σταυρόσχημα ειδώλια από πικρόλιθο, των οποίων η χρήση ήταν πιθανότατα και προστατευτική-αποτροπαϊκή, όπως υποδηλώνει η παρουσία τους σε τάφους, π.χ. στη θέση Σουσκίου-Βαθύρκακας.⁶ Σημαντική εξέλιξη της Μέσης Χαλκολιθικής αποτελεί επίσης ο περιορισμός του κνηγιού ως συνέπεια της εκτροφής οικόσιτων ζώων, κυρίως χοίρων και αιγών. Οι αλλαγές αυτές ευνόησαν σημαντικά τις διαδικασίες κοινωνικής διαστρωμάτωσης, οδηγώντας σταδιακά στη διαμόρφωση μιας πιο ιεραρχημένης κοινωνίας. Η εξέλιξη αυτή κατέστη σαφέστερη κατά την Ύστερη Χαλκολιθική περίοδο και εκφράστηκε μεταξύ άλλων μέσω της ειδικής μέριμνας για την αποθήκευση και διαχείριση του διατροφικού πλεονάσματος.

4. Μαντζουράνη 2001, 52, 73-75.

5. Μαντζουράνη 2001, 51-81· Bolger και Webb 2013, 39· Peltenburg 2013· Peltenburg *et al.* 2013, 332-338· Peltenburg 2014.

6. Christou *et al.* 2006, 67-90.

Από τις σημαντικότερες εξελίξεις που σημειώνονται με τη μετάβαση στην Ύστερη Χαλκολιθική περίοδο είναι οι υπερπόντιες επαφές της Κύπρου με τη Μικρασιατική ενδοχώρα και τη Συροπαλαιστινιακή ακτή. Η γνωριμία και εξοικείωση του ντόπιου πληθυσμού με επείσακτα στοιχεία και παραδόσεις, καθώς και η έλευση πληθυσμιακών ομάδων από τη Μικρασιατική ενδοχώρα επέφεραν αλλαγές στην κοινωνία της Κύπρου της 3ης χιλιετίας π.Χ.. Σημαντική, αν και όχι πλήρως κατανοητή, είναι η εγκατάλειψη ή καταστροφή κατά την ίδια περίοδο όλων σχεδόν των όψιμων Χαλκολιθικών οικισμών στη νότια και δυτική Κύπρο, ενώ αντιθέτως αυξάνει η σημασία και η πυκνότητα της ανθρώπινης παρουσίας στο βόρειο τμήμα του νησιού.

Οι κεραμικοί ρυθμοί

Η μελέτη της κεραμικής της Χαλκολιθικής περιόδου δυσχεραίνεται σημαντικά από τον περιορισμένο αριθμό ανεσκαμμένων συνόλων και από τη σχεδόν ολοκληρωτική απουσία εισαγωγών που θα επέτρεπαν την ακριβέστερη χρονολόγηση της κυπριακής χαλκολιθικής κεραμικής από κοινά αρχαιολογικά σύνολα με σχετική ακρίβεια. Ωστόσο, ο αρκετά μεγάλος αριθμός ανεσκαμμένων θέσεων της περιόδου αποτελεί ένα ικανοποιητικό αντίβαρο και προσφέρει μια ικανοποιητική εικόνα της κεραμικής παραγωγής. Οι βασικοί κεραμικοί ρυθμοί που έχουν διαπιστωθεί σε αυτήν την περίοδο είναι δύο: η Ερυθρή επί Λευκού και η Ερυθρή Μονόχρωμη κεραμική, ενώ προς το τέλος της περιόδου εμφανίζεται και μία τρίτη, η Ερυθροστιλβωτή κεραμική. Σε όλες τις περιπτώσεις τα αγγεία είναι χειροποίητα, χονδροειδή και κατά κανόνα μεγάλου σχήματος.

Χλ. 1. Ερυθρή επί Λευκού κεραμική (Red-on-White Ware)

Η Ερυθρή επί Λευκού τεχνοτροπία αποτελεί τον σημαντικότερο κεραμικό ρυθμό της Χαλκολιθικής περιόδου με πυκνότερη παρουσία σε θέσεις της νότιας και δυτικής Κύπρου. Ο όρος είναι περιγραφικός και αποδίδει την ερυθρή γραπτή διακόσμηση επάνω σε ανοιχτόχρωμη επιφάνεια. Τα τεχνικά γνωρίσματα της χειροποίητης αυτής κεραμικής παρουσιάζουν ποικιλομορφία οφειλόμενη όχι μόνο στη διαδικασία παραγωγής, αλλά και στη μακροβιότητα του ρυθμού, του οποίου η ακμή τοποθετείται στη Μέση Χαλκολιθική φάση.⁷

Σε γενικές γραμμές, η Ερυθρή επί Λευκού κεραμική κατασκευάζεται από χονδρόκοκκο πηλό με πολλά εγκλείσματα μαρμαρυγία ή άλλων οργανικών προσμίξεων, και το χρώμα του πηλού ποικίλλει από ροδόχρωμο ερυθρό 2.5 YR 4/6 ή 5/6 (red) της κλίμακας του Munsell⁸ έως πορτοκαλέρυθρο διαφόρων αποχρώσεων 5 YR 6/6 ή 7/6 (reddish yellow)⁹ ή ενίοτε και ερυθρό 7.5 YR 8/6 (pink)¹⁰ ανάλογα με τη θερμοκρασία όπτησης. Τα τοιχώματα των αγγείων είναι χονδρά και το πλάσιμό τους αδέξιο και ασύμμετρο, ενώ ο πυρήνας τους είναι συχνά τεφρός, επειδή η όπτηση γίνεται σε χαμηλές θερμοκρασίες και ανοικτές εστίες, και είναι άνηση. Η επιφάνειά τους καλύπτεται συνήθως από παχύ υπόλευκο ή ανοιχτό καστανό 7.5 YR 8/2 (pinkish white)¹¹ ή ερυθρωπό επίχρισμα 7.5 YR 7/8 (reddish yellow)¹² ή 5 YR 5/8 (yellowish red).¹³ Η γραπτή διακόσμηση εκτελείται αδρομερώς με ερυθρό ή καστανέρυθρο γά-

7. Αξίζει να σημειωθεί ότι η τεχνική της *Ερυθρής επί Λευκού* κεραμικής πρωτοεμφανίζεται την 5η χιλιετία π.Χ., κατά την όψιμη Νεολιθική. Clarke 2014, 194-195. Για μια συνοπτική περιγραφή των διαφορετικών τεχνικών χαρακτηριστικών της Λευκής επί Ερυθρού κεραμικής, Dikaios και Stewart 1962, 40-42, 67, 86, 118-121, 144, 172-173· Heywood *et al.* 1981, 36-37· Bolger 1988, 36-37· Bolger 1991· Bolger *et al.* 1998, 96-97· Maliszewski 2013, 22.

8. Βλ. αγγεία αρ. κατ. 2-4, 6, 8.

9. Βλ. αγγεία αρ. κατ. 5, 7.

10. Βλ. αγγεία αρ. κατ. 1 και 10.

11. Βλ. αγγεία αρ. 9.

12. Βλ. αγγεία αρ. 8.

13. Βλ. αγγεία αρ. 6.

νωμα 10R 4/8 (red)¹⁴ ή 2.5 YR 4/4 (reddish yellow).¹⁵ Σπανιότερα, η επιφάνεια των αγγείων είναι ελαφρώς στιλβωμένη.

Η διακόσμηση επιδεικνύει προτίμηση για τα απλά γεωμετρικά και γραμμικά θέματα, τα τελευταία συχνά σε δικτυωτή διάταξη, ενώ δεν απουσιάζουν τα καμπυλόγραμμα μοτίβα.¹⁶ Συνηθέστερα σχήματα είναι οι λεκάνες, οι φιάλες, τα βαθιά κύπελλα, ενίοτε με προχολή κάτω από το χείλος, πρόχοι διαφόρων τύπων αλλά και μεγάλα αποθηκευτικά αγγεία, όπως πίθοι. Ο ρυθμός παρουσιάζει τη μεγαλύτερή του άνθηση κατά τη Μέση Χαλκολιθική φάση και η παρουσία του είναι πυκνότερη στις θέσεις Κισσόνεργα-Μοσφίλια, Λέμπα-Λάκκους και Ερήμη-Παμπούλα, από όπου προέρχονται πολλά από τα όστρακα της συλλογής του Αρχαιολογικού Μουσείου του ΕΚΠΑ.

ΔΕΙΓΜΑΤΑ ΧΑΛΚΟΛΙΘΙΚΩΝ ΑΓΓΕΙΩΝ ΣΤΗ ΣΥΛΛΟΓΗ ΤΟΥ ΕΚΠΑ

1. Θραύσμα μεγάλου ανοικτού αγγείου (λεκάνης)

Αρ. Κτημ. 6251. Δωρεά του Κυπριακού Μουσείου.

Τμήμα από το χείλος της λεκάνης. Χειροποίητο. Πηλός: 7.5 YR 8/6 (pink) με πολλά εγκλείσματα. Επίχρισμα: 7.5 YR 8/2 (pinkish white). Βαφή: 2.5 YR 4/4 (reddish yellow).

Γραπτή διακόσμηση παρόμοια και στις δύο πλευρές με κάθετες ταινίες διευρυνόμενες προς το κέντρο της λεκάνης.

Διαστάσεις: 4,8x9 εκ., πάχος τοιχώματος: 0,9 εκ.

Ρυθμός της κατηγορίας «Ερυθρό επί Λευκού» (Red-on-White).

Μέση Χαλκολιθική εποχή.

Βιβλιογραφία

Πρβλ. Dikaios και Stewart 1962, εικ. XXXVI.2· Bolger 1988, 53, αρ. 8, 196, εικ. 12.24· Peltenburg *et al.* 1998, xxviii, πίν. 27.4· Bolger και Webb 2013, 68-69, πίν. 3.1, αρ. 7, 11.

α

β

14. Βλ. αγγεία αρ. κατ. 2-4, 6, 8.

15. Βλ. αγγεία αρ. κατ. 1, 5, 7, 9, 10.

16. Bolger 1988, 195-203, εικ. 11-19· Bolger και Webb 2013, 41.

2-4. Τρία όστρακα μεγάλων ανοικτών αγγείων

Αρ. Κτημ. 6116, 6120, 6050. Δωρεά του Κυπριακού Μουσείου. Από την Ερήμη.

Και τα τρία από την έκφυση λαβής. Χειροποίητα.

Πηλός: 2.5 YR 5/6 (red) με πολλά εγκλείσματα. Επίχρσιμα: 7.5 YR 8/4 (reddish yellow), Βαφή: 10R 4/8 (red). Όπτηση σε χαμηλές θερμοκρασίες.

Γραπτή διακόσμηση με ελεύθερες γραμμές και δικτυωτά.

Διαστάσεις:

1. Αρ. 6116: Υ: 20 εκ., Πλ.: 21 εκ.

2. Αρ. 6120: Υ: 14 εκ., Πλ.: 19,5 εκ.

3. Αρ. 6050: Υ: 17 εκ., Πλ.: 11 εκ.

Ρυθμός της κατηγορίας «Ερυθρό επί Λευκού» (Red on White)

Μέση Χαλκολιθική εποχή.

Βιβλιογραφία

Πρβλ. Dikaios και Stewart 1962, εικ. XXXVI.1-2· Bolger 1988, 56, αρ. 14-15, 200, εικ. 16.1-2, 23· Bolger και Webb 2013, 70-71, πίν. 3.2, αρ. 2-4· για τη διακόσμηση βλ. επίσης Peltenburg *et al.* 1998, xiv, εικ. 63.6, xxviii, πίν. 26.4-5.

5. Θραύσμα από σώμα μεγάλου ανοικτού αγγείου

Αρ. Κτημ. 6119. Δωρεά του Κυπριακού Μουσείου.

Τμήμα ώμου. Χειροποίητο. Πηλός: 5 YR 7/6 (reddish yellow) με πολλά εγκλείσματα. Ομοίochρωμο επίχρσιμα. Βαφή: 2.5YR 4/8 (red).

Γραπτή διακόσμηση με κάθετες ταινίες διευρυνόμενες προς τα κάτω.

Διαστάσεις: 6,6X4,2 εκ.

Ρυθμός της κατηγορίας «Ερυθρό επί Λευκού» (Red-on-White).

Μέση Χαλκολιθική εποχή.

Βιβλιογραφία

Πρβλ. Bolger 1988, 56, αρ. 14, εικ. 16.1-8· Bolger και Webb 2013, 68-69, πίν. 3.1, αρ. 1· Peltenburg *et al.* 1998, xxviii, πίν. 27.4

6. Όστρακο από το σώμα μεγάλου πιθοειδούς αγγείου

Αρ. Κτημ. 6256. Δωρεά του Κυπριακού Μουσείου.

Χειροποίητο. Πηλός: 2.5 YR 5/6 (red) με πολλά εγκλείσματα. Επίχρισμα: 5 YR 5/8 (yellowish red). Βαφή: 10 R 4/6 (red). Κακή διατήρηση της επιφάνειας.

Γραπτή διακόσμηση με κάθετες ταινίες διευρυνόμενες προς τα κάτω.

Διαστάσεις: 9,9X11,3 εκ., πάχος τοιχώματος: 1,2 εκ.

Ρυθμός της κατηγορίας «Ερυθρό επί Λευκού» (Red-on-White).

Μέση Χαλκολιθική εποχή.

Βιβλιογραφία

Πρβλ. ενδεικτικά, Bolger and Webb 2013, 72-73, πίν. 3,3, αρ. 3. Peltenburg *et al.* 1998, XIV, εικ. 67,4, XXVIII, πίν. 27,7.

7. Θραύσμα από το σώμα μεγάλου κλειστού αγγείου

Αρ. Κτημ. 6108. Δωρεά του Κυπριακού Μουσείου.

Τμήμα ώμου. Χειροποίητο. Πηλός: 5 YR 6/6 (reddish yellow) με πολλά εγκλείσματα. Επίχρισμα: 5 YR 8/3 (pink). Βαφή: 2.5 YR 4/6 (red).

Γραπτή διακόσμηση με κάθετες ταινίες διευρυνόμενες προς τα κάτω.

Διαστάσεις: 5,9X7 εκ., πάχος τοιχώματος: 0,9 εκ.

Ρυθμός της κατηγορίας «Ερυθρό επί Λευκού» (Red-on-White).

Μέση Χαλκολιθική εποχή.

Βιβλιογραφία

Πρβλ. ενδεικτικά Bolger 1988, 56, αρ. 14, εικ. 16.1-8· Bolger και Webb 2013, 72-73, πίν. 3.3, αρ. 3· Peltenburg *et al.* 1998, xiv, εικ. 67.4, xxviii, πίν. 27.7

8. Θραύσμα μεγάλου κλειστού αγγείου

Αρ. Κτημ. 6110. Δωρεά του Κυπριακού Μουσείου.

Τμήμα από τον ώμο. Χειροποίητο.

Πηλός: 2.5 YR 4/6 (red) με πολλά εγκλείσματα. Επίχρυσμα: 7.5 YR 7/8 (reddish yellow). Βαφή: 10 R 4/8 (red). Όπτηση σε ανοικτό κλίβανο και για αυτό, μαύρο στο μεγαλύτερο τμήμα της εσωτερικής πλευράς.

Γραπτή διακόσμηση με δικτυωτό.

Διαστάσεις: 4,5X3,5 εκ., πάχος τοιχώματος 0,8 εκ.

Ρυθμός της κατηγορίας «Ερυθρό επί Λευκού» (Red-on-White).

Μέση Χαλκολιθική εποχή.

Βιβλιογραφία

Για τη διακόσμηση, βλ. ενδεικτικά Bolger 1988, 56, αρ. 15, 200, εικ. 16.23· Bolger και Webb 2013, 70-71, πίν. 3.2, αρ. 4 και 72-73, πίν. 3.3, αρ. 8 (πρόχους)· Peltenburg *et al.* 1998, χίν, εικ. 65.3, xxviii, πίν. 26.7. Βλ. επίσης Dikaios και Stewart 1962, εικ. XXXVI.5 (από την Ερήμη).

9. Τέσσερα συνανήκοντα θραύσματα κλειστού αγγείου

Αρ. Κτημ. 5438. Δωρεά του Κυπριακού Μουσείου,

Χειροποίητο. Πηλός: 7.5 YR 8/4 (reddish yellow) με πολλά εγκλείσματα. Επίχρυσμα: 7.5 YR 8/2 (pinkish white). Βαφή: 2.5 YR 5/8 (red).

Γραπτή διακόσμηση με ταινίες άτακτα σχεδιασμένες.

Διαστάσεις: 81, α: 4,5X5,1 εκ. 81 β: 4,6X4,8 εκ. 81, γ: 2,4X3,981, δ: 2,2X3,4 εκ.

Ρυθμός της κατηγορίας «Ερυθρό επί Λευκού» (Red-on-White).

Μέση Χαλκολιθική εποχή.

Βιβλιογραφία

Για τη διακόσμηση, βλ. ενδεικτικά Dikaios και Stewart 1962, εικ. XLIII, άνω σειρά, πρώτο από δεξιά. Bolger 1988, 55, αρ. 13, 199, εικ. 15.30, 200 και 57, αρ. 16, 200, εικ. 16.50-51· Bolger *et al.* 1998, 133, εικ. 5.10, αρ. 65.

ΧΛ. 2. Ερυθρή Μονόχρωμη κεραμική (Red Monochrome Painted Ware)

Αρκετά διαδεδομένη είναι κατά τη Χαλκολιθική περίοδο και η παραγωγή αγγείων της Ερυθρής Μονόχρωμης κεραμικής, που συγγενεύει τεχνικά με την Ερυθρή επί Λευκού κεραμική, μολονότι δεν φέρει γραπτή διακόσμηση.¹⁷ Ο πηλός της συγκεκριμένης κατηγορίας έχει συνήθως χρώμα ερυθρό ή σκούρο ερυθρό (2.5 YR 3/6–6/8 της κλίμακας Munsell), ενώ την επιφάνεια των αγγείων καλύπτει ανοιχτόχρωμο επίχρισμα, υπόλευκο έως ανοιχτό πορτοκαλόχρωμο (2.5 YR 6/4 ή 5 YR 6/6 της κλίμακας Munsell), πάνω στο οποίο εφαρμόζεται λεπτό γάνωμα (βαφή) ερυθρού έως καστανέρυθρου χρώματος (2.5 YR 6/4, 5 YR 6/6 της κλίμακας Munsell). Όπως και στην Ερυθρή επί Λευκού κεραμική, η επιφάνεια των αγγείων είναι ελαφρώς στιλβωμένη, ενώ συχνά διακρίνονται ίχνη από ύφασμα ή άλλο μέσο που είχε χρησιμοποιηθεί για τη στίλβωση. Τα σχήματα της Ερυθρής Μονόχρωμης κεραμικής είναι εν πολλοίς κοινά με εκείνα της Ερυθρής επί Λευκού κεραμικής. Ανάλογη ταύτιση μεταξύ των δύο ρυθμών διαπιστώνεται και στις θέσεις όπου τεκμηριώνεται συχνότερα η Ερυθρή Μονόχρωμη κεραμική και πιο συγκεκριμένα, στην Ερήμη-Παμπούλα, Σωτήρα-Καμινούδια, Λέμπα-Λάκκους, καθώς και Κισσόνεργα-Μυλούθκια.

10. Θραύσμα από το χείλος μεγάλου πιθοειδούς αγγείου

Αρ. Κτημ. 6257. Δωρεά του Κυπριακού Μουσείου.

Χειροποίητο. Πηλός: 7.5 YR 7/4 (pink) με πολλά εγκλείσματα. Επίχρισμα: 7.5 YR 7/4 (pink). Βαφή: 2.5 YR 4/4 (reddish brown).

Γραπτή διακόσμηση με ταινίες άτακτα σχεδιασμένες.

Διαστάσεις: 5.9X3,8 εκ., Πάχος τοιχώματος: 0,6 εκ.

Ρυθμός της κατηγορίας «Ερυθρό επί Λευκού» (Red on White).

Μέση Χαλκολιθική εποχή.

Βιβλιογραφία

Βλ. ενδεικτικά Bolger και Webb 2013, 72-73, πίν. 3.3, αρ. 3· Peltenburg *et al.* 1998, xiv, εικ. 67.4, xxviii, πίν. 27.7

17. Ενδεικτικά: Swiny 1991, ιδ. 40-41. Bolger και Webb 2013, 41, αρ. 2.

ΧΛ. 3. Ερυθροστιλβωτή κεραμική

Μετά τους πρώτους αιώνες της 3ης χιλιετίας π.Χ., κατά την Ύστερη Χαλκολιθική περίοδο, η γραπτή διακόσμηση, και μαζί της η Ερυθρή επί Λευκού κεραμική, αρχίζει σταδιακά να φθίνει στην Κύπρο και να αντικαθίσταται από μια νέα, μονόχρωμη κεραμική παράδοση, η οποία τελικά επικρατεί πλήρως και χαρακτηρίζει το σύνολο της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού, την Ερυθροστιλβωτή κεραμική.¹⁸ Το κύριο γνώρισμα αυτού του ρυθμού είναι η ισχυρή στίλβωση της ερυθρής επιφάνειας του αγγείου με σκληρό εργαλείο (λίθινο ή ξύλινο) που αφήνει έντονα ίχνη.

18. Bolger και Peltenburg 2014, 187-188.